

tedilebildi. Türk nüfusun hemen hemen tamamı, savaşlar veya onu takip eden göçler sırasında Anadolu'ya gitti. Geride çok az sayıda Türk nüfus kaldı. Nitekim 1975'te burada az sayıda Türk aileinin yaşadığı tesbit edilmişti. Türk halkın göç etmesiyle kasabanın nüfusu oldukça azaldı. 1880'de yapılan Bulgar sayımına göre burada sadece 1100 kişi yaşıyordu.

Bugün Belgradcık'ın nüfusu 7000'e ulaşmış olup bir turizm merkezi haline getirilerek buraya modern bir kasaba hüviyeti kazandırılmıştır. Eski Osmanlı kalesi restore edilmiş ve müze olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kale, Bulgaristan'da diğer benzerleri arasında en iyi korunan ve bakımı yapılanını teşkil etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 370; TK, TD, nr. 57; BA, MAD, nr. 18; İstanbul Atatürk Ktp., Muallim Cevdet, TD, nr. O.90; F. Kanitz, *Donau-Bulgarien und der Balkan*, Leipzig 1880, II, 260-266; C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Prag-Wien-Leipzig 1892, s. 414-415; K. Panov, *Belogradžiskoto Västanie*, Belogradžik 1937; Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, Ankara 1943; a.mlf., "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Ar.Ott.*, V (1973), s. 97-128; Dušanka Bojanić, "Fragment Zbirnog Popisa Vidinskog Sandjaka iz 1466 godine", *Mešovita (Miscelanea) Istoriski Institut Beograd*, Beograd 1973, s. 5-77; V. Stojančević, "Prince Miloš and the Belogradžik Revolt", *Istoriski Casopis*, III, Belgrad 1952, s. 129-145; *Enciklopedija Bălgarija*, Sofia 1978, I, 251-254.

MACHIEL KIEL

BELH

(بلخ)

Afganistan'ın kuzeyinde
bir şehir ve eyalet.

Belh şehri Amuderya'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur. Adını eski Farsça'da (Persçe) Bâhtrîş, Avesta'da Bâhdi (Bahdri) ve Grekçe'de Baktra şeklinde geçen Baktres'ten (muhtemelen Dehâs ırmağının eski adı) alır.

Şehrin kuruluşu ile ilgili birçok rivayet vardır. Bunlardan bazılarında göre bu şehri İran yaratılış efsanelerinde geçen Keyümers yaptırmaya başlamış, efsanevi hükümdarların üçüncüsü olan Tahmûras tamamlamıştır. Bir rivayete göre de Belh yine efsanevi hükümdarlardan olan Minûcihr b. İrec tarafından yaptırılmıştır. Belh'in bir süre Turan Hükümdarı Efrâsiyâb'ın başşehri olduğu da rivayet

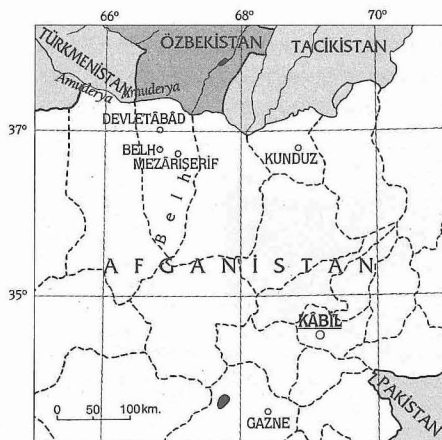
edilir. Milâttan önce 329'a kadar Persler'in (Ahemenîler) Bahtrîş satraplığının merkezi olan Belh bu tarihte İskender'in eline geçti. İskender'in ölümünden sonra Selevkos Krallığı sınırları içinde kaldı; daha sonra Baktriana Krallığı'nın ve Kuşanlar ile Eftalitler'in (Ak Hunlar) başşehri oldu. Sâsânîler döneminde (226-651) burada Horasan merzûbân*larından biri kalırdı. İslâm fethinden bir süre önce Nevbahâr adlı mâbedi ile Budistler'in ziyaretgâhlarından biri olduğu gibi Zerdüştiler için de büyük önem taşıyordu.

Belh'in İslâm egemenliğine hangi tarihte girdiği kesin olarak belli değildir. Bazı kaynaklara göre, Hz. Osman döneminde Basra Valisi Abdullah b. Âmir b. Küreyz'in kumandanlarından Ahnef b. Kays 32 (653) yılında Belh'e bir sefer düzenlemiş ve halk 700.000 dirhem haraç ödemeyi kabul etmiştir (Belâzürî, s. 592). Ancak şehir ve bölgenin Arap egemenliğine tam olarak girişi Muâviye dönemine rastlar. Belh 42 (662-63) veya 43'te (664) Kays b. Heysem veya Abdurrahman b. Semüre tarafından fethedildi, bu seferler sırasında Nevbahâr adlı ünlü mâbed yıkıldı (Belâzürî, s. 594). 671'de Rebî b. Ziyâd adlı Emevî kumandanı bir ayaklanmayı bastırmak üzere Belh'e geldi. 709'da Vali Kuteybe b. Müslim'e karşı ayaklanan Eftalit Prensi Tarhan Nîzek Belh'i aldıysa da daha sonra Kuteybe'nin gönderdiği kuvvetlere yenildi. Halkın sık sık ayaklanması şehrin harabe haline gelmesine sebep oldu. Bunun üzerine Araplar Belh'i bırakıp oraya 2 fersah (yaklaşık 12 km.) mesafede bulunan Berûkân adlı bir yeri ordugâh haline getirerek buraya yerleştiler; böylece Belh

725'e kadar harabe halinde kaldı. Bu tarihte Esed b. Abdullah el-Kasrî şehri yeniden inşa ederek ordugâhı buraya taşıdı ve yönetimini de sonradan Abbâsî veziri olan Hâlid'in babası Bermek'e verdi. 735'te yeniden Horasan valiliğine tayin edilen Esed, bu tarihe kadar Horasan'ın başşehri olan Merv'in yerine Belh'i merkez yaptı ve gelişmesini sağladı. Esed ölünce (738) onun yerine gelen Nasr b. Seyyâr el-Kinânî Belh'i daha çok askerî maksatlarla imar etti ve bu amaçla yaptırdığı Hinduvan Kalesi içine 10.000 kişilik bir kuvvet yerleştirdi. Ancak Belh'in diğer bölgelere uzaklığını ileri sürerek yine Merv'i Horasan'ın başşehri yaptı.

Abbâsîler'in ilk dönemlerinde adı pek geçmeyen Belh'i Hârûnürreşid döneminde (786-809) kumandan Ali b. Mâhân, âsi Râfî' b. Leys b. Nasr'a karşı üs olarak kullandı. Sonraları Abbâsîler'den bağımsız olarak Horasan'da hüküm süren Tâhirîler'in eline geçen şehir bu dönemde Bânîcürî emirlerinin idaresinde kaldı. Bunlardan Dâvûd b. Abbas el-Bânîcürî babasının yerine buranın valisi oldu (847). Ancak 870'te (veya 871) Ya'kûb b. Leys tarafından şehirden çıkarıldı. Semerkant'ta Sâmânîler'e sığınan Dâvûd bir süre sonra Belh'e dönebildi ve burada öldü. Ölümünden sonra Belh'in yönetimi akrabalarından Ebû Dâvûd Muhammed b. Ahmed'e kaldı (874). Saffârîler'den Amr b. Leys bu bölgeyi egemenliği altına almasına rağmen Belh'in Ebû Dâvûd'un elinde kaldığı anlaşılmaktadır. Amr b. Leys'in Belh civarında Sâmânîler'e esir düşmesi üzerine burası da onların eline geçti (900). Şehir Sâmânîler'in son dönemlerinde büyük bir gelişme gösterip ticaret ve yüksek kültürü ile diğer şehirlerden ayrıldı. Arap coğrafyacılar bu dönemlerdeki Belh'in güzelliğini ve ihtişamını anlata anlata bitiremezler ve ona "beldelerin anası" anlamına gelen "ümmü'l-bilâd" lakabı ile görkemli, muhteşem anlamına gelen "behiyye" (el-Belhü'l-behiyye) sıfatını verirler. Sâmânîler'in bu dönemlerinde buraya vali olarak tayin ettikleri Fâik Hassa, Alp Tegin ve Sebük Tegin hemen hemen bağımsız idiler. Sâmânî toprakları Gazneli Mahmud'la Karahanlılar arasında bölüşülünce Belh Mahmud'un payına düştü. Ancak Karahanlılar'dan İlig Han Nasr, Çağrı Tegin adlı kumandanını Belh'in zaptına memur etti. Çağrı Tegin şehri aldı ve bizzat Gazneli Mahmud tarafından yaptırılan Bâzâr-ı Aşıkân'ı yıktırdı. Bunu Hindistan'da haber alan Mahmud geri dönüp Çağrı'yı

Belh

uzaklaştırdı; ancak bundan sonra Belh Gazneliler'le Selçuklular arasında devamlı bir mücadeleye alanı haline geldi. Dandanakan Savaşı (1040) sonunda geçici bir süre için Selçuklular'ın elinde kaldı; sürekli Selçuklu egemenliğine ise Gazneliler'den Mevdûd döneminde girdi (1043). Alparslan burasını Kuzey Afganistan'ın zaptı için bir hareket üssü haline getirdi. Alparslan'ın hükümdarlığı sırasında (1063-1072) oğlu Ayaz Belh'e vali oldu (1072). Çok geçmeden Ayaz'ın yerini Melikşah'ın diğer kardeşi Tekiş aldı. Burada ayaklanmalar eksik olmuyordu. Nitekim Berkyaruk, hükümdarlık iddiasında bulunan ve emîr-i emîrân denilen Muhammed b. Süleyman b. Çağrı Bey'in ayaklanmasını bastırmak üzere Belh'e geldi ve burada yedi ay kaldı. Sultan Sencer döneminde (1118-1157) İmâdeddin Kamaç adında bir valinin yönettiği Belh parlaklığını korudu. 1152'de Gurlular'dan Alâeddin Hüseyin Belh'i aldı. Ancak ikinci yıl Oğuzlar, Kamaç'a önerdikleri anlaşma kabul edilmeyince şehre girip yağmaladılar ve Sencer'in yeğeni Karahanlı Mahmud Han'a itaatlerini arz ederek burada kaldılar. Arkasından şehrin egemenliği Karahıtaylar'a geçti ve Gurlular'dan Bahâeddin Sâm b. Muhammed, Karahıtaylar'a bağlı Türk valisi ölünce burayı işgal etti (1198) ve Gurlu Devleti topraklarına kattı. Daha sonra Belh'i Gurlular'ın düşmanı Hârizmşah Alâeddin aldı (1205) ve vali olarak Türk kumandanı Çağrı'yı (veya Câfer) tayin etti. 1221'de Cengiz Han'ın yönettiği bir ordu tarafından yerle bir edilip halkı kılıçtan geçirildi ve yaklaşık 100 yıl harabe halinde kaldı. İbn Battûta şehrin VII. (XIII.) yüzyıl başlarındaki harabe halini tasvir eder. Cengiz Han'ın ölümünden sonra Belh Çağatay Hanlığı emîrlerinin payına düştü ve Timurlular dönemine kadar onların yönetiminde kaldı; bu dönem Belh'in en parlak devirlerinden birini oluşturur. Şehri 1506'da Özbekler'den Şeybânî Han, üç yıl sonra da Safevî Hükümdarı Şah İsmâil zaptetti. Şah İsmâil'in Çaldıran'da Osmanlılar'a yenilmesi üzerine (1514) tekrar Özbekler'e geçti. 1751'de Afgan Şahı Ahmed Dürrânî Belh'i kendi egemenlik alanı içine aldı. 1826'da Buhara Emîri Özbek Han'ın işgaline uğrayan şehir 1841'de Afganlılar tarafından tekrar ele geçirildi ve bundan böyle sürekli olarak onların elinde kaldı. Ancak Hz. Ali'ye atfedilen bir mezarın üzerine büyük bir türbe yapıldıktan sonra XX. yüzyılın başlarından itibaren bu türbenin etrafında Mezârîşerif isimli bir şehir oluşmaya

başladı (1988'de tahmini nüfusu 130.000) ve nüfusu gittikçe azalan Belh eski rolünü kendi aleyhine geliştirmekte olan bu yeni şehre bıraktı. Bugün küçük bir kasaba izlenimini veren Belh'in nüfusunu Özbekler'le Türkmenler ve Tacikler oluşturmaktadır.

1964'te kurulan Belh eyaletinin yüzölçümü 11.833 km², nüfusu da 600.000'dir (1982 tah.). Eyalet merkezi Mezârîşerif, belli başlı yerleşim merkezleri ise Belh, Devletâbâd ve Şolgere'dir.

Belh'te hemen hemen bütün binaların kerpiçten yapılmış olması sebebiyle anıt niteliği taşıyan yapılar günümüze yok denecek kadar az gelmiştir. Eskiden görkemli bir şehir olduğu anlaşılan Belh'in harabeleri geniş bir alana yayılmış durumdadır. Şehrin yüksekliği ve uzunluğu ile dikkati çeken surları eski dönemlere ait en önemli kalıntılardır. Bunun dışında, XVI. yüzyıl sonunda Özbek Han Abdülmü'min döneminde yapılmış Timurlu mimarisi üslûbundaki Mescid-i Sebz ve onun karşısında yer alan meşhur süfilere Hâce Muhammed Pârsâ'nın (ö. 822/1420) türbesi, XVII. yüzyılda Seyyid Sübhan Kuli Han tarafından yaptırılan medrese ve surun iç tarafında kuzeydoğuda harabeleri kalmış olan Timurlu dönemi anıtlarından Hâce Ukkâşe Türbesi şehrin zikre değer eserlerini teşkil etmektedir.

Belh'in İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Bir rivayete göre kâğıt ilk defa Belh'te imal edilmiş ve İslâmî dönemde Abbâsî Veziri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'nin gayretiyle Bağdat'ta da kâğıt yapımına başlanmıştır. Belh'te hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra Bağdat ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir "Kubbetü'l-İslâm" ve "Dârü'l-fikh" adıyla anılmıştır. İslâm tarihinde adını duyurmuş Belhli birçok âlim arasında tâbiinden Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752), Atâ b. Meysere (ö. 135/752), Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), meşhur süfi İbrâhim b. Edhem (ö. 166/783), Ebû Hanîfe'nin talebelerinden kadı Ebû Mutî' el-Belhî (ö. 197/812), Süfi Şakik-i Belhî (ö. 194/810), muhaddis Abdullah b. Muhammed el-Belhî (ö. 295/908), Süfi Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931), Mu'tezilî kelâmcı Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), tanınmış coğraf-

yacı ve astronom Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934), Mevlânâ'nın babası Sultânül-ulemâ Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) sayılabilir.

Belh'in ilim ve medeniyet tarihindeki seçkin yeri ve önemi birçok müellifi bu konuda eser yazmaya sevketmiştir. Büyük bir bölümü günümüze gelmeyen bu eserlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Muhammed b. Ukayl el-Belhî (ö. 316/928), *Târîhu Belh*; Ebû Zeyd el-Belhî, Fezâ'ilü Belh; Şeyhülislâm İbrâhim b. Ahmed (ö. 376/986), *el-Mu'cemü'l-kebir fi 'ulemâ'i Belh*; Şeyhülislâm Yunus b. Tâhir (ö. 411/1020), *el-Behce*; Ebû Halef Muhammed b. Abdülmelik et-Taberî (ö. 470/1077-78), *Sülvetü's-şâbirin*; Nâsırüddin Muhammed b. Yûsuf es-Semerkindî (ö. 556/1161), *Târîhu Belh* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 289; Muhammed Mahrûs Abdüllatif el-Müderriş, I, 42-43).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütah* (Fayda), s. 592, 594; İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 322 vd.; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 287; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 18, 32 vd., 116, 120; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Meynard), IV, 47 vd.; İstahrî, *Mesâlik*, s. 278, 286; Sem'ânî, *Ensâb*, II, 283; Ebû Bekir Abdullah b. Ömer el-Belhî, *Fezâ'il-i Belh* (trc. Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Belhî), Tahrân 1350 hş.; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 713 vd.; IV, 817 vd.; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 80, 415, 423, 432-434; II, 19; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 108; Ebû Bekir Vâiz, *Fezâ'il-i Belh* (trc. Abdullah Muhammed Hüseyinî Belhî, nşr. A. Habîbî), Tahrân 1351 hş./1972; *Keşfü'z-zunûn*, I, 289; A. J. Toynbee, *Between Oxus and Jumna*, London 1961, s. 92-97; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 118, 160, 202, 205, 216, 221-225, 254; *Islamic Asia* (ed. E. Fodor — W. Curtis), The Hague 1974, s. 444-446; Muhammed Mahrûs Abdüllatif el-Müderriş, *Meşâyihu Belh mine'l-Hanefiyye ve mâ inferedü bihi mine'l-mesâ'il-i-fukhiyye*, I-II, Bağdat 1977-79; A. Muhtarov, *Pozdnesrednevekouyi Balkh*, Duşenbe 1980; Barthold, *Türkistan*, bk. İndeks; a.mlf., *İstoriko-geograficheskiy obzor İrana, Soshine-niya VII*, Moskva 1971, s. 41-44, 47-49; a.e.: *Historical Geographical Survey of Iran* (trc. S. Soucek), Princeton 1983, s. 25-26; B. A. Ahmedov, *Istoriya Balkha*, Taşkent 1982; P. Schwarz, "Bemerkungen zu den arabischen Nachrichten über Balkh", *Oriental Studies in Honour of Cursetji Erachji Pauri*, London 1933, s. 434-443; P. E. Caspani, "Le Nau Bahar de Balkh", *Afganistan*, Kâbil 1947, s. 45-50; L. Golombek, "Abbasid Mosque at Balkh", *OArt*, XXV (1969), s. 173-189; M. Le Berre — D. Schlumberger, "Observations sur les remparts de Bactres", *MDAFA*, XIX (1964), s. 61-105; Bernd Radtke, "Theologen und Mystiker in Hürāsān und Transoxanien", *ZDMG*, CXXXVI/3 (1986), s. 536 vd.; R. Hartmann, "Belh", *IA*, II, 485-487; R. N. Frye, "Balkh", *EI*² (Fr.), I, 1031-1032; X. de Planhol v.dgr., "Balk", *Elr*, III, 587-596; *DMF*, I, 439-440.

